

הכדור בידנו

מאת יזהר באר

הגלובליזציה של ישראל
מק'ורלד בתל-אביב, ג'האד בירושלים
אורי רם. פטיש, סדרת מקור לביקורת התרבות,
הוצאת רסלינג, 154 עמ', 58 שקלים

מקום לתיקון
שיחות על כלכלה, חברה וסביבה
אריה ארנון ודב חנין.
הוצאת בבל ומרכז השל, 154 עמ', 58 שקלים

נדמיין גורד שחקים גבוה מאוד, שבו מתבצעת עדיין פעילות מסיבית של בניית קומות נוספות. הבנייה הזאת גדולה מיכולת הנשיאה של האדמה והיא מזעזעת את יסודות הבניין, אך למרות הצטברות מידע מדאיג המצביע על הסכנה, לא נעשה דבר. להיפך, הקומות העליונות רוחשות פעילות. מחליפים ריהוט וציוד, וכל הזמן מכניסים מוצרים חדשים במקום ישנים. מה שמתקלקל נזרק החוצה דרך החלון. לא רק מה שהתקלקל. טלפונים סלולריים בני שנתיים-שלוש נזרקים החוצה ומוחלפים בחדשים. מכונות כביסה, צגי מחשב, וידאו, אודיו מושלכים מהקומות העליונות אל הקרקע ומזהמים אותה בהיקפים עצומים. זול יותר לקנות חדש מאשר לתקן.

אריה ארנון ודב חנין, שכתבו במשותף את "מקום לתיקון", אחד משני ספרים שעוסקים בגלובליזציה שיצאו באחרונה, כמעט בעת ובעונה אחת, מנסים לתאר את כשלו של עולם הגלובליזציה דרך הדימוי של אותו גורד שחקים חברתי ענק, שבקומותיו העליונות מנהל העולם המפותח אורח חיים ראוותני, בלתי מרוסן וחסר חמלה. מתחת לקומות העליונות של הבניין הדמיוני הזה חיים רוב בני החברה המערבית, שמנהלים מירוץ עכברים קשה כדי להגיע למעלה כשהם רצים במעלה מדרגות יורדות. עליהם לרוץ במהירות כפולה רק כדי להישאר באותו המקום. במירוץ הזה נותרים הרבה מאחור, וגם מי שמצליח בסופו של דבר, כמו באליס בארץ הפלאות, נשאר רק עכבר. אפילו הזמן שם איננו הזמן הישן שנקבע פעם לפי המחזוריות הטבעית. בעולם הייצור והצריכה הכל מהיר ומתנהל בקצב של טורבו-קפיטליזם, כי "זמן שווה כסף". אבל לא משנה כמה זמן אפשר לחסוך, אף פעם אין ממנו עודף. בדרך מסתורית הוא פשוט נעלם. המירוץ משאיר את מרבית האנשים דווקא עם פחות זמן.

כשיורדים לקומות המסד של אותו בניין גלובלי מגיעים לחדרי מכונות אפלים, שם מייצרים מיליוני פועלים זולים ומיוזעים את מוצרי הצריכה המתכלים עבור יושבי הקומות העליונות. סביב גורד השחקים החברתי הזה ישנם רבים שלא יכולים להיכנס אפילו אל קומות המסד ומרתפי היזע שבהם. ציבור ענק נשאר בחוץ, מיותר מבחינתם של יושבי הבניין. כאלה הם, למשל, כך מספרים המחברים, חמישה מיליון בני האדם שמתו בשנים האחרונות במלחמת האזרחים בקונגו. הם אנשים מיותרים שמתו במלחמה מיותרת, שאיננה מעניינת איש. ארנון וחנין מתארים בספרם עולם ללא תיקון. עולם שבו המשמעות הגדולה של רעיון התיקון, בחשיבה הפסיכולוגית ובמסורת היהודית, נזרק יחד עם שאר המוצרים המתכלים.

נראה שגם המתנגדים העקביים ביותר לגלובליזציה יתקשו להגדיר בפשטות את התופעה הזאת, שמכלול השפעותיה על העולם עדיין בלתי נתפס (על פי מילון ובסטר, "גלובליזציה" היא הפיכת משהו ל"עולמי מבחינת היקפו ויישומו"). הביקורת העיקרית על הגלובליזציה הניאו-ליברלית, שמזינה פעילות חוץ-פרלמנטרית תוקפנית בכל העולם (שהיא כשלעצמה תופעה גלובלית), מצביעה על האחידות התרבותית והרדידות שהיא מפיצה בכל מקום.

נורמות, רעיונות ומנהגים מערביים סובייקטיביים מאפילים על מנהגים מקומיים. המדיה ואספקת החדשות משקפים באורח כמעט בלעדי אינטרסים ושליטה אירו-אמריקאיים. התפוצה הגלובלית של סמלים ותרבות פופולרית אמריקאיים מאיימת להביא "צ'רנוביל תרבותי" על צוויליזציות שלמות. לכך מתווספים ההפרה הקיצונית של האיזון האקולוגי והגברת הפערים והאי-צדק בחלוקת העושר העולמי.

פעילי שמאל ותיקים, שהשתחררו מחיבוק הדוב הרוסי שקרס, צריכים לעמול עתה קשה כדי לשכנע שניצחון הקפטילזם אין משמעו ביטול החלופות האחרות לניהול החברה האנושית. פרופ' אריה ארנון, כלכלן ופעיל חברתי מאוניברסיטת בן גוריון, וד"ר דב חנין, עו"ד העוסק במשפט ציבורי ובזכויות אדם ומכהן כיו"ר ארגון הגג של ארגוני הסביבה בישראל (שניהם פעילי שמאל ושולם מוכרים), מנהלים לאורך הספר דיאלוג של אריה ודב; זהו ז'אנר של שיחה ללא נוכחותו של מראיין חיצוני או בר-פולוגתא, המציג השקפה אחרת. בכל זאת מדובר במסמך מעניין ואינטליגנטי, שאי אפשר להניח אותו מהיד, בטפלו בשאלות של צדק ואי-צדק, שלום, דמוקרטיה וכלכלה ובמקומה של ישראל בסצנה הרוגשת הזאת, בלשון קולחת, בהירה, מעוררת מחשבה, כמעט קולנועית. אין מדובר במסמך מחקרי אלא בהרצאת דברים מלווה בדוגמאות שאינן מגובות במראי מקום, בחירה שמסייעת לקריאה השוטפת ולגיבוש תובנות פוליטיות. החיבור הזה מסוגל להפעיל את פעמוני האזעקה של אנשים רבים, שההשלכות המאיימות של הגלובליזציה אינן ניצבות במרכז תודעתם. עם זאת, מי שיבקש להעמיק בפן המחקרי של התופעות הללו יצטרך לחפש במקומות אחרים.

אחד מהם הוא ספרו של ד"ר אורי רם מאוניברסיטת בן גוריון, "הגלובליזציה של ישראל - מק'וורלד בתל אביב, ג'יהאד בירושלים". נקודת המוצא שלו מתבססת על הניתוח של הסוציולוג בנג'מין בארבר, שאיפיון את עידן הגלובליזציה כהליך דיאלקטי של עימות בין "המק'וורלד", עולם המקדונלד'ס הקפיטליסטי, לבין "הג'יהאד" הפונדמנטליסטי, שתי תופעות הקשורות זו בזו ומשלימות זו את זו. חוקרי כלכלה וחברה כבר טחנו עד דק את השימוש ב"מקדונלד'ס" כסמל של הגלובליזציה החדשה. בכל זאת מצליח רם להציג ניתוח מקורי של תהליכי העומק שעוברת החברה הישראלית באמצעות העיסוק בקציצה, למשל.

בקרב בין הגלובלי ללוקלי ניצבו זה מול זה שני צעירים מצליחים: עמרי פדן, זכיין מקדונלד'ס ובעליו של סניף בקניון ברמת אביב, ולב לבייב, הבעלים של הקניון שביקש לסגור אותו בשבת. כוונה זו עוררה מלחמת עולם שמשני צדדיה עמדו נציגי האליטות החדשות והישנות. פדן - דוקטור לכלכלה, מצאצאי "החלוצים", צבר, אשכנזי, חילוני, לוחם בסיירת מטכ"ל וממקימי "שלום עכשיו", מול לבייב - יליד אוזבקיסטן, חרדי מקורב לש"ס ולחב"ד, משגיח כשרות בצבא ובעבר פועל פשוט במלטשת יהלומים. במאבק ביניהם השתמשו שניהם בנימוקים ליברליים וקפיטליסטיים נוסף על הדגל החילוני והדתי שהרימו. לבייב ופדן, לפי רם, לא ייצגו את העולמי מול המקומי, אלא היו שתי גרסאות של אותו עולמי או "שני מתכונים של אותה קציצה - פעם טריפה ופעם כשרה".

ובעניין הקציצה מזכיר רם, כי לפחות שם ניצחה הלוקליות הישראלית את הגלובליות שמייצג מקדונלד'ס. לנוכח תאוות הבשר הצלוי של הישראלי נכנעה מקדונלד'ס לטעם המקומי והסכימה להגדיל את הקציצה המוגשת בסניפיה ב-25% ולהכינה על גחלים. בכך מקבל המנג'ליסט הישראלי את הקציצה הגדולה ביותר שמשווק מקדונלד'ס בעולם - 120 גרם.

יחד עם הקציצה גדלו גם השסעים בחברה הישראלית. המחבר מנתח את הטרנספורמציה שעוברת ישראל מאז שנות ה-90, שהופכת אותה ממדינת לאום ריכוזית לחברת שוק מעמדית ולאוסף של קהילות עוינות המאיימות לפרקה מבפנים. רם מדגים כיצד נסדק הקונסנסוס הציוני בתקופה שעברה מאז תקיעת השופר של הרב גורן ליד הכותל המערבי ב-1967 לבין יריית האקדח בגבו של רבין ב-1995, כאשר במעמדם של "בוני האומה", נושאי הזהות הגלובליסטית, האזרחנית, החילונית והדמוקרטית בישראל חל שינוי עמוק. אתמול היו אלה מנהיגי הצבא, החקלאים והלוחמים, אבל הם איבדו מיוקרתם מול מנהלי עולם העסקים

הגדולים. אלבומי הניצחון שאיכלסו את מדפי הספרים בשנות השישים פינו את מקומם לספרי המתכון העסקיים ולסיפורי ההצלחה של המנהלים החדשים. וכך, המעמד הבינוני המבוסס והמשכיל, פס הייצור הישן של הטייסיים, לוחמי הקומנדו והמדענים מיילד בשנים האחרונות את דור המק'וורלד הישראלי, שמנסה עכשיו להינתק מחיבוק הדוב הקולקטיביסטי המדינתי-לאומי ולעשות לביתו במסגרת החברה האזרחית.

רם מזהה את המצב הישראלי כמאבק על עיצוב המשטר בין מגמת ההיפתחות אל העולם הגלובלי, שיוצאת מתל אביב הסימבולית, הפוסט-ציונית, המק'וורלד הישראלי, לבין תגובת הנגד שלה - הג'יהאד היהודי שמפקדתו המטאפורית בירושלים. עימות זה מאיים לסחוף את מדינת ישראל למלחמת אזרחים.

בתקופת חייו הקצרה של תהליך אוסלו התקיים דיון ציבורי ער על הפוסט-ציונות, שנראה כי היא הדת האזרחית החדשה של הארץ, או הגרסה המקומית של "קץ האידיאולוגיה". רם מוצא מתאם בין "המק'וורלד" הישראלי לפוסט-ציונות. מבחינתו לא מדובר במלה גסה. הפוסט-ציונות היא הנורמליות שבאה אחרי עידן ה"חלוציות"; מעבר מ"כריזמה" ל"רוטיניות" ומקולקטיביזם לאינדיבידואליזם. החזון הפוסט-ציוני, הוא מציע, יכול להתפרש כ"מדינה ללא חזון" או כ"מדינת שירות". כל אלה אולי סממנים רגילים של "בגרות" לאומית, מרגיע רם, "השלב שבו הלאומיות הופכת ממוסיקת מצעדים רועמת לרחש רקע בלתי מורגש ... מ'לאומיות הירואית' ל'לאומיות בנאלית', המהווה מעין מצע תרבותי סמוי, כזו המסומלת בדגל המתנוסס דרך קבע מעל בנייני ציבור ואינו מעורר תשומת לב מיוחדת" (עמ' 179).

חלק חשוב בספר עוסק בתהליך השלום ובסיבות לחורבנו. זרעי כישלוננו של תהליך אוסלו נטמנו מראש, לדעת רם, כאשר האליטה הגלובליסטית, הקפיטליסטית, המזוהה מסיבות היסטוריות עם השמאל אך מנוכרת לשכבות הנמוכות, נטלה את הובלתו. פרויקט השלום התאפשר לאחר שאליטה זו הגיעה בשנות התשעים להבנה שמוטב לה להשתלב בתהליכי הגלובליזציה הכלכלית מאשר להמשיך את הפרויקט הניאו-ציוני של ההתנחלות ודיכוי של פלסטינים. היא גם הבינה את המשחק-סכום-אפס בין שתי אופציות היסטוריות אלה, היינו את ההכרח לבחור אחת מביניהן, אף על פי שמאז מנסות ממשלות ישראל לרבע את המעגל ולשמר גם קולוניזציה וגם גלובליזציה - ניסיון שמתמצה בעמדותיו של בנימין נתניהו, האיש "בעל פני היאנוס של מק'וורלד וג'יהאד גם יחד" (עמ' 31). קואליציה זו של מק'וורלד וג'יהאד מומחשת היטב גם באמצעות הצמד הנושא את נתניהו על כפיו: רונלד לאודר וישראל גוטניק; זה מיליונר יהודי אמריקאי-רפובליקאי, ניאו-קונסרבטיבי קיצוני המאמין ברוח ההפרטה, וזה מיליונר יהודי אוסטרלי המאמין במדינת הלכה בארץ ישראל השלמה (עמ' 99).

קביעות אלה מקובלות גם על ארנון וחנין, הרואים בדמותו של בנימין נתניהו פרסוניפיקציה של המגמה הסותרת, לכאורה, של תמיכה בכלכלה הגלובלית ובקפיטליזם חסר הרסן, המשקפים היפתחות לעולם ונורמליזציה, עם סיפור של מלחמה מתמדת. איך אפשר לחבר שני סיפורים מנוגדים אלה ולתפקד כשר בכיר המוביל תהליכים כלכליים וחברתיים כבדי משקל? זה אחד הפלאים הגדולים של הפוליטיקה הישראלית. ואולי לא, שכן העולם המערבי כולו עבר לדפוס המשלב מלחמה מתמדת ("בטרור" למשל) עם קפיטליזם וצרכנות בלתי מרוסנים. מרכזיות סדר היום הביטחוני בוודאי מסייעת לשמור על המבנים החברתיים והכלכליים - על כך מסכימים שלושתם.

"מקום לתיקון" ו"הגלובליזציה של ישראל" הם שני ספרי עיון מרתקים שמשלימים זה את זה ותורמים זה לזה בהבנת תהליכי העומק הפוליטיים, החברתיים והסביבתיים. שלושת המחברים הם אינטלקטואלים רדיקליים, שאינם מנסים לטשטש את עמדותיהם הפוליטיות. "אנחנו ילדי התקופה, התקופה היא פוליטית", אמרה המשוררת ויסלבה שימבורסקה. ו"אינך חייב להיות בן אנוש כדי להיות בעל משמעות פוליטית. די בכך שתהיה נפט גולמי, מספוא מרוכז, חומר גלם ממוחזר".

ואולי בתקופה כזאת, לאור המתרחש בחברה הישראלית ולנוכח התהליכים שמאיימים לחרוץ את גורלו של כוכב הלכת הזה, אי-אפשר להיות לא-פוליטי. האם אנחנו באמת נידונים לאסון בלתי נמנע? למרות ששלושת המחברים שוללים את הדרטרמיניזם ההיסטורי, "מקום לתיקון" כמוהו כ"הגלובליזציה של ישראל" מביאים מצג קודר למדי ותחזית פסימית, שכדי שניתן יהיה למנוע את התממשותה יהיה על האנושות לקחת את הכדור לידיים. גם הישרדותה של מדינת ישראל והתבססותו של פרויקט השלום אינם מובטחים. במגרש הביתי שלנו תמשיך, כנראה, תל אביב של מק'וורלד להילחם בירושלים של הג'יהאד על עתידה של החברה הישראלית.

יזהר באר הוא מנכ"ל קשב, מרכז להגנת הדמוקרטיה בישראל